

Lars Christiansen

Magten og frelsen - interview med Jan Assmann

Da Moses førte israelitterne ud af Ægypten og indgik pagten med den nidkære Jahve kom intolerance, had og religiøs vold ind i verden, mener Jan Assmann. En samtale med en af vor tids mest indflydelsesrige kultur- og religionsforskere om monoteismens konsekvenser, polyteismens lykkeligheder og politisk teologi

Det hører til sjældenhederne, at ægyptologer stjæler overskrifterne og udløser bidsige offentlige meningsudvekslinger. Det er ikke desto mindre lykkedes for Heidelberg-professoren Jan Assmann, hvis fortolkning af Moses-figuren og monoteismen er stærk tobak for mange, ikke kun teologer; den venlige ældre herre med alpehue, butterfly og vest, der har gæstet Københavns Universitet og givet master classes for unge forskerspirer, er i medierne blevet beskyldt for nyhedenskab, obskurantisme og suspekte politiske sympatier.

Provokationen ligger i Jan Assmanns særlige udlægning af Bibelens beretning om Moses, der som bekendt førte jøderne ud i ørkenen, modtog lovtavlerne på Sinai og indgik pagten mellem den nidkære Jahve og det udvalgte folk. Assmann hævder for det første, at Moses i virkeligheden var en egyptisk rebel, der videreførte faraoen Aknatons religiøse reformer fra det 14. århundrede f. Kr. (hvilket også var emnet for Sigmund Freuds sidste bog). For det andet hævder Assmann - og det er den virkelige anstødssten - at indførelsen af monoteismen bragte religiøs had, vold og intolerance ind i verden, fordi den satte skel mellem tro og vantrø, ortodoksi og vranglære. Jan Assmann siger:

De monoteistiske religioner kendetegnes ved, at de skelner mellem den sande Gud og de falske guder, mellem sand og falsk religion, det kalder jeg 'den mosaiske distinktion'. Alt, hvad der er forskelligt fra dem, opfatter de som usandt, og kalder det bedenskab, afgudsdyrkelse, idolatri og polyteisme, hvilket alt sammen er polemiske konstruktioner. De tidligere religioner beskæftigede sig ikke med sandheden, men med belligt og profant, rent og urent. De betragtede ikke andre religioner som falske, bare som anderledes. Enten blev de fremmede guder integrerede i ens eget pantheon, som i Ægypten, hvor man dyrkede asiatiske guddomme, eller man oversatte dem simpelthen. Der var ikke noget

[SLAGMARK 51/2008 · p.97-102]

modsatningsforhold.

Dette ændrer sig med monoteismen, hvilket får politiske konsekvenser. Monoteismens Gud er skinsyg og skelner mellem ven og fjende, det er helt fundamentalt. Det andet bud siger, at Gud viser godhed mod dem der elsker ham i tusind slægtled, og at han straffer dem, der hader ham i tre slægtled. Det nævnes også i Femte Mosebog kapitel 7, i forbindelse med erobringen af Kanaan og udryddelsen af kana'anæerne. I lyset af den nye sandhed og den nye pagt bliver den politiske fjende tillige en religiøs fjende, hvilket er meget problematisk. Følgerne mærker vi stadigvæk.

Lars Christiansen: Opfatter De tiden efter monoteismen som en lang forfaldshistorie?

Jan Assmann: Så vidt vil jeg ikke gå. Den mosaiske distinktion var uundgåelig. Grækenland gik jo en lignende vej fra mytos til logos, da man indførte en ny sandhedsteori og afviste ubegrundede påstande. Vi er disse distinktioners børn og kan ikke leve uden dem. De har gjort os til dem vi er, og de er betingelsen for fantastiske kulturelle bedrifter, som man ikke ville undvære. Men jeg synes også det er vigtigt at gøre rede for den vej, vi er gået. Jeg vil ikke beskrive monoteismen som en forfaldshistorie, men den har skabt enorme problemer, og vi har en tendens til at glemme eller fortrænge spørgsmålet om religiøs vold og intolerance.

Monoteismen har et for positivt billede af sig selv, den er ikke bevidst om sine skyggesider. I det 18. århundrede revsede David Hume teologerne på samme grundlag. Det ville fremme fredeliggørelsen af verden, hvis vi relativerede den vej, vi selv er gået og anerkendte andre vejes gyldighed. Vi må udvikle en anerkendelseskultur, uden at opgive vore egne standpunkter, hvilket absolut er muligt, oplysningstænkerne i det 18. århundrede viste, hvordan man gør. Vesten må lede efter forbundsfæller indenfor de mange forskellige islamiske retninger, der siger det samme. Husk på, at toleranceideen oprindeligt er islamisk. Det er måske Vestens opgave at erindre islam om dens egen, glemte tradition.

Blev De overrasket over de heftige reaktioner på Deres teser?

Ja, jeg var overhovedet ikke forberedt på det. Jeg skrev *Moses der Ægypter* fordi jeg mente at have opdaget noget, nemlig en diskurs fra det 18. århundrede, der handlede om at den bibelske monoteisme stammede fra Ægypten. Derudover udviklede jeg begrebet 'den mosaiske distinktion', der gik ud på, at monoteismen indførte begreberne hedenskab og intolerance. Jeg mente, at det var

indlysende for enhver. David Hume havde sagt det for længe siden, og det var blot ment som en påmindelse om noget, vi allesammen er klar over. Jeg var stærkt forbløffet over, at det hvirvlede så meget støv op.

Er de ti bud og den "mosaiske distinktion" ikke snarere en skelnen mellem godt og ondt, mellem frihed og undertrykkelse?

Sondringen mellem godt og ondt er universel, det ville være vanvittigt at hævde, at den blev opfundet af den mosaiske distinktion. Den spiller jo en fundamental rolle i alle oldtidens kulturer, hvor den dog ikke har en religiøs betydning, men en moralsk. Man havde brug for etisk dømmekraft for at begå sig i verden og ikke pådrage sig skyld osv., men den havde ikke nødvendigvis noget at gøre med et gudsforhold. I den førmosaiske tid var etik et anliggende for menneskelig visdom.

Man har indvendt imod mig, at Bibelen ikke handler om sandt og usandt, men om frihed og ufrihed; altså at Moses befrier Israels børn fra det ægyptiske slaveri, men ikke fra den ægyptiske afgudsdyrkelse, hvilket også stemmer. Men der sker det, at undertrykkelsen bliver ensbetydende med falsk religion, mens den sande religion identificeres med frihed. Det handler altså om mere end frihed og ufrihed; da de forlod Ægypten forlod de også den falske religion. Det står ikke ordret i mosebøgerne, men i de tidlige talmudiske bøger identificeres Ægypten stadig mere intensivt med afgudsdyrkelse, hvilket bliver synonymt med den religiøse 'anden', som helt utvetydigt forbindes med den falske vej, det urene, utugt, uretfærdighed, forbrydelse osv.

De taler om monoteismen som om den var en ensartet størrelse, men er der ikke forskel på f.eks. kristendommens lære om de to riger og islams lære om de to huse?

Der er jo mange former for islam og vi må ikke forveksle islam med islamismen, men det er sandt, at islam ikke skelner mellem de to riger, men mellem islams hus og krigens hus. Kristendommen opererer med et rige af denne verden og et rige, der ikke er af denne verden, mens begge islams huse er af denne verden og meningen er, at det ene skal tilintetgøre det andet. Det er naturligvis ubehageligt for os, at vi lever i krigens hus. Det er præcis den form for religiøs vold, jeg opfatter som farlig og har skrevet om.

De har sagt, at religiøs fundamentalisme er en tilbagevenden til hedenskabets sakrale kongedømme?

Netop. I mine øjne indebærer den mosaiske distinktion også, at man skelner

mellem politik og religion og mellem magt og frelse. Hvis man ophæver denne skelnen, så er man tilbage i hedenskabet.

Monoteismens oprindelige impuls var jødernes modstand mod den ægyptiske, assyriske og babyloniske undertrykkelse. De forsøgte at overtrumfe de jordiske herskeres magtkrav ved at indgå en kontrakt med Gud og opfatte sig som det udvalgte folk. Monoteismen blev altså etableret som en modmagt til det politiske, hvilket også bør være dens pointe i dag. Men det kan den kun være, hvis den giver afkald på vold. I det øjeblik den bliver voldelig falder den tilbage i det politiske. I den islamiske verdens ensrettede, totalitære teokratier mangler den dialektiske struktur mellem magt og modmagt. Det er et forræderi mod religionens oprindelige, emancipatoriske kerne, at spærre den inde i et magtkompleks, hvor den vantrives.

Men også i kristendommen er der politiske teologer, der vil forene magten og frelsen, eksempelvis den berygtede retsfilosof Carl Schmitt?

Der findes en statskonservativ, politisk teologi, der ønsker at ordne de jordiske forhold efter guddommeligt forbillede med én hersker i toppen, der repræsenterer Gud overfor undersåtterne.

Carl Schmitt står i denne tradition og man må indrømme, at han er en uhyre stimulerende og brillant forfatter. Hans prosa mister jo ikke sine kvaliteter fordi han senere gjorde fælles sag med Det tredje Rige. Jeg har ikke meget til overs for ham som menneske, men jeg værdsætter ham som inspirator.

Schmitts meget frugtbare tese er, at politik er sekulariseret religion. Han mener, at alle den moderne statslæres prægante begreber er sekulariserede teologiske begreber; f.eks. er fyrstens suverænitet en 'oversættelse' af Guds almægtighed, undtagelsestilstanden svarer til miraklet osv.

Et andet eksempel er filosofen Thomas Hobbes, for hvem statens grundlag er, at 'Jesus is the Christ'. Men Hobbes er faktisk ikke en særlig kristen tænker, for samtidig argumenterer han for at relativere de konfessionelle konflikter. Den suveræne fyrste skal afgøre, hvilken religion der gælder, og det er en stærk tilbagevisning af religionens sandhedskrav. På den måde står Hobbes for et decideret verdsligt standpunkt. Han er tilhænger af den enevældige stat og han sætter grænser for religionen, selv om han bruger teologien som legitimation.

Derimod mente teologen Erik Peterson, at politisk teologi er umuligt i kristendommen på grund af dogmet om treenigheden, der ikke kan repræsenteres i den politiske virkelighed.

Der er blevet spekuleret meget i Assmanns egne sympatier. Han anklages for at ønske sig tilbage til oldtidens mangfoldige og livsbekræftende hedenskab,

hvor der ikke fandtes et tyranniserende sandhedsbegreb, og han definerer forskellen mellem Ægypten og Israel som forskellen mellem at 'høre hjemme i verden' og at 'overvinde verden':

De ægyptiske guder var immanente skikkelser; solen, månen, Nilen, frugtbarhed, skrift og matematik, som er fænomener fra denne verden. Når mennesket tilbeder guderne sætter det sig i et symbiotisk, kommunikativt forhold til dem. Man tilbeder den verden man lever i, som guddommelig. Det kalder jeg 'at høre hjemme i verden' eller kosmoteisme.

Det går tabt i monoteismen med ideen om, at det guddommelige befinder sig uden for verden. Når man henvender sig til Gud lader man verden bag sig, hvilket er en form for 'verdensovervindelse'. Godt nok har jødedommen ideen om *dominium terrae*, at menneskene skal underlægge sig jorden og blive frugtbare. Man vender sig altså ikke fuldstændig bort fra verden som i gnosticisismen, men alligevel medfører monoteismen en form for verdensfremmedgørelse.

I stedet tilbydes et alternativt tilhørsforhold, idet man har hjemme i Bibelen. Det illustreres af et smukt vers fra salme 119, vers 19; 'jeg er en fremmed på jorden, skjul ikke dine befalinger for mig.' Det vil sige, at toraen er den egentlige hjemstavn: Så længe jeg har den, er jeg tilfreds. Denne holdning finder man også igen og igen i protestantismen; verden er en jammerdal osv. Dette er det stik modsatte af den hedenske religion, der ikke ville fremmedgøre overfor verden, men sætte mennesket i relation til den.

Men kristendommen bekæmpede jo den verdensforsagende gnosticisme, og man kunne også sige, at verden først bliver beboelig idet monoteismen profanerer, affortryller og afsakraliserer den?

Man kan sige, at verden stilles til menneskets rådighed, den sættes fri til udbytning, da den ikke længere er genstand for tilbedelse. *Dominium terrae* hænger sammen med forbuddet mod tilbedelse af verden; man skal underlægge sig verden, ikke tilbede den. Det ligger også i billedforbuddet.

Gnosticisismen overtrumfer den mosaiske distinktion; den går så vidt, at den skelner mellem den onde demiurg, der har skabt verden, og den sande, gode gud, der står udenfor. Det er en uhyrlig tanke og en meget radikal verdensfor nægtelse. Kristendommen fastholder derimod identiteten mellem skaberen og den sande Gud, og så længe verden er skabt af Gud kan man naturligvis ikke afvise den fuldstændig. Alligevel har udtrykket verdslighed altid en negativ bitone.

Litteratur:

- Assmann, Jan (1998): *Moses der Ägypter. Entzifferung einer Gedächtnisspur*, Frankfurt: Fischer.
- Beck, Ulrich (1997a, [1986]): *Risikosamfundet*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Assmann, Jan (2000): *Herrschaft und Heil. Politische Theologie in Ägypten, Israel und Europa*, Frankfurt: Fischer.
- Assman, Jan (2003): *Die Mosaische Unterscheidung oder der Preis des Monotheismus*, Frankfurt: Fischer.
- Assman, Jan (2006): *Monotheismus und die Sprache der Gewalt*, Frankfurt: Fischer.